

El camp gironí després de la Sentència de Guadalupe

La resolució arbitral va posar punt final a les guerres remences i va redefinir les relacions entre pagesos i senyors

La disposició adoptada per Ferran II al monestir extremeny de Santa Maria de Guadalupe el 21 d'abril de 1486 va posar fi a les guerres remences i va definir com havien de ser les relacions entre senyors i pagesos. Però, en quina situació va quedar, realment, el camp gironí a partir d'aleshores? Què va representar la Sentència per als pagesos, en termes de condicions? Quins aspectes es van reforçar i quins es van debilitar?

Text > **PERE GIFRE RIBAS**, doctor en història

Fotos > **MANEL LLADÓ**

En un excel·lent treball sobre les causes dels comuns i les universitats evocades a l'Audiència entre 1569 i 1662, en el qual es traça la geografia de la conflictivitat entre senyors i pagesos, Jordi Olivares conclou que «l'Alt Empordà assolix la cota més elevada de conflictes de Catalunya. Al seu costat, i en ordre decreixent, podem situar la Garrotxa, el Gironès i el Baix Empordà». És a dir, bona part de la vegueria de Girona, a la Catalunya Vella, es troba al centre de les demandes en matèria emfiteuticofeudal que transcendien les cúries baronials per, suposadament, buscar una justícia més favorable a l'Audiència reial. Es tracta d'una prova evident que el conflicte encara persistia en el primer quart del segle XVII.

Bona part de la vegueria de Girona es troba al centre de les demandes en matèria emfiteuticofeudal que transcendien les cúries baronials

La Sentència arbitral de Guadalupe va posar fi a les guerres pageses i va definir com havien de ser les relacions entre senyors i pagesos, remences i no remences. En bona mesura, el capítol VII, pel qual els senyors directes tenien la potestat d'iniciar causa de capbreuació, representava una basa inigualable en mans dels senyors. La reacció pagesa, però, tampoc no es va fer esperar, des de dilacions i ocultacions, però,

sobretot, des de la resistència als censos demanats, que ja no figuraven en capbreus. Davant la possible arbitrarietat senyorial, la resposta pagesa havia de venir de la demostració de drets. D'aquí ve l'«arxivació» dels actes constitutius dels patrimonis. Els «drets de

>> *Monestir de Santa Maria d'Amer. El 8 de novembre del 1485 es va convertir en l'escenari d'una reunió transcendental dels remences.*

propietat» havien de ser demostrats enfront de les pretensions senyoriales. Així ho disposava la Sentència.

La historiografia rural d'època moderna ha debatut l'abast de la Sentència, sovint des de la talaia del segle XVIII, quan els censos fixos, amb l'augment dels preus, no s'havien actualitzat. I ha posat poc èmfasi que va ser en corts generals de Catalunya, durant el segle XVI, quan el braç reial, no sense diferències en la seva composició i amb viles reials defensores d'un patriciat urbà amb interessos directes en la renda agrària i feudal, s'enfrontà al braç eclesiàstic i al militar, amb interessos idèntics en la defensa del delme, de les tasques i, en general, dels drets emfitèutics que havien quedat definits el 1486, i ha posat en el centre del debat en corts l'entramat emfitèutic i feudal. Per aquest motiu, més d'una vegada, les corts van quedar paralitzades per la imposició de dissentiment per part de síndics del braç reial. Amb tot, i com a resultat, la legislació cinccentista en cap cas no es pot considerar favorable als interessos pagesos. Una altra cosa, però, és la dificultat per poder aplicar-la. Posem per cas, el delmar en garba o la persecució del frau en el pagament de censos proporcionals a la collita, el delme, sobretot, però no l'únic. I aquí el cobrament dels lluïsmes ocupa un lloc important, i que explica l'intent baronial de controlar les notaries i la funció dels fedataris: baronials o reials.

Els plets a les cúries baronials i a l'Audiència posen de manifest que la «batalla» judicial va ser llarga i constant. Com ho va ser també la iniciativa pagesa de conrear terres fins llavors mai no treballades. Per a les quals, si es demostrava, segons especificà el doctor Bonaventura Tristany el 1680, «ser la terra infructífera y inútil», no se n'havia de pagar el delme de novals. Com la innovació, amb la introducció del blat de moro, i l'expansió dels conreus, el cas de l'olivera sobretot, especialment a partir de 1585, i, en menor mesura, dels llegums, dels quals també els delmadors volien rebre la part proporcional, però que, com que no s'havien pagat mai, es van trobar amb el conflicte entre el costum invocat per la pagesia de no haver-se pagat mai i el no legislar ni confessat en els capbreus. La via de la transacció i la concòrdia, en aquest cas, era més efectiva que no pas la sentència judicial. L'anàlisi detallada d'aquestes concòrdies posa de manifest correlacions de forces diverses entre poblacions i senyors directes i delmadors.

Les relacions socials al camp, almenys a la Catalunya Vella, van ser definides, de manera general, en corts, i de manera particular a les cúries i a l'Audiència, després de llargs processos: amb coaccions i ús de la força per part dels senyors jurisdiccionals, però també amb resistència pagesa. Aquesta resistència era mal coneguda quan no desembocava en conflicte

generalitzat, com podem trobar a mitjan segle XVI a la vegueria estreta de Girona, els síndics de la qual feien assemblees al convent de Sant Francesc, amb l'intent de revocar el pagament de la tasca. O el conflicte que, començat el segle XVII, es va viure contra l'abadia de Banyoles: el 1577, l'abat obtingué el forn de destret de la vila; el 1603, se li va reconèixer que podia percebre el delme en garba, i el 1624 va instar una causa contra una vintena de llocs perquè li paguessin el delme d'oli i olives; la iniciativa pagesa era evident.

Les relacions socials al camp es definien, de manera general, en corts, i de manera particular, a les cúries i a l'Audiència

Afirmació del delme, tasques i lluïsmes
Delmes, tasques i lluïsmes van ser els tres principals pagaments a què havien de respondre els pagesos emfitèutes, a banda dels censos. Les prestacions de feina van ser commutades per censos. Els serveis als castells van acabar commutatats, així com els derivats de la jurisdicció. No tots, però, ni a tot arreu.

>> Les restes del monestir de Sant Esteve de Banyoles des del carrer de Mossèn Pere Dausà.

>> El castell d'Arenys d'Empordà, que va pertànyer als senyors de Palol fins al segle XVII.

El gran cavall de batalla de les corts catalanes en matèria feudosenyorial va ser el delme. I, sobretot, la lluita contra el frau. Per això el bloc feudal, braç eclesiàstic i braç militar, va instar a pagar el delme en garba, tot i el dissenyament del braç reial el 1585 i el 1599. Les motivacions podien ser diverses, com ho era la instrucció que portaven els síndics de Girona en la cort de 1585 de no admetre el delme en garba amb l'argument que d'aquesta manera els senyors útils perdrien la palla. S'ha d'entendre la instrucció pel fet que molts dels components del consell general de Girona tenien masos i rendes derivades de la terra. La instrucció que portaven els síndics gironins, que havien de maldar perquè no s'introduís cap novetat en matèria de delmar, va acabar tal com havia quedat la pragmàtica del rei Ferran, és a dir, tal com estava tot el 1510. I en la mateixa tesi es van mantenir el 1599 i el 1626. Però la casuística del delme era molta i variada. Sens dubte, la multitud de quotes a delmar, resultat de les diferents correlacions de forces i les divisions del delme a les parròquies, va ser un tema central en les disputes judicials. Com també ho va ser la forma de delmar, en gra o en garba, al camp o a l'era, si s'havia d'avisar els col·lectors i amb quant de temps, i els productes a delmar, per la qual cosa, sovint, els rectors, perceptors de primícies, deixaren instruccions clares en les consuetes sobre les

collites i sobre la manera de delmar a la parròquia. Però, sobretot, cal posar de manifest que molts delmadors pretenien cobrar el delme també de baleigs, rerebaleigs i solatges, i hi va haver una forta controvèrsia sobre si s'havia de cobrar el delme de la reserva de llavor per a la collita següent. L'enfrontament era constant i evident, raó per la qual calia buscar una solució negociada al que no s'aconseguia a l'Audiència (els processos eren llargs i costosos).

El gran cavall de batalla de les corts catalanes en matèria feudosenyorial va ser el delme

En el cas del bisbat de Girona, el segon pagament en importància, després del delme, era la tasca, que solia ser l'onzena part de la collita. Es tractava, doncs, d'una quota elevada si s'ajuntava al delme. A diferència d'aquest darrer, que va perdurar, el pagament de la tasca va acabar per ser commutat en la majoria d'ocasions. La raó era la gran dificultat per fer-la efectiva, ja que no era, com el delme, un pagament universal, sinó que només afectava algunes parcel·les de la parròquia i només s'havia de pagar a alguns senyors di-

rectes. Tot i que el seu pagament figurava reconegut en els capbreus i en els llevadors de rendes, la dificultat per fer-lo efectiu era tan alta que, o bé els pagesos tendien a commutar-lo per un pagament fix, o eren els mateixos senyors directes els que buscaven una fórmula per mantenir el reconeixement del domini i evitar, com va dir l'Almoïna del Pa, «rinya» en el moment de cobrar la tasca. A molts capbreus, a banda de la tasca, s'afegien altres pagaments proporcionals a la collita, com ara el braçatge i la calcatura, però tots van tenir la mateixa fi que la tasca.

El segon pagament en importància després del delme era la tasca, que solia ser l'onzena part de la collita

Un altre pagament important era el lluïisme. El mandat que portaven els síndics de Girona a la cort de Montsó de 1585 era prou explícit en matèria de lluïsmes: que es torni al costum de Girona de pagar quatre sous per lliura el foriscapi i dos sous per lliura el lluïisme, ja que «se sie molt excedit en lo bisbat de Gerona». Tornar a pagar el 20 % i el 10 %; això és, el que demanen els sín-

dics. La realitat és que a la pabordia d'agost de la catedral de Girona es pagava el lluïsm; habitualment, el 20 % a començament del segle XVII. En algun cas, però, també s'ha documentat el terç rigorós, amb la qual cosa es pot pensar que el mercat de terres era ben vist pels senyors directes. I, allà on eren homes propis, el senyor directe del capmàs, de les terres adquirides pels estadants del mas («adquirides ab sa indústria») cobrava un 10 % del bé transferit.

Remences, però no pobres remences

Els diferents senyors útils i propietaris del mas Brascó de Borrassà, documentat des de 1263, confessaren, el 1526 i el 1603, i encara el 1784, ser homes propis de l'Almoina del Pa de la seu de Girona. I no obstant aquesta condició, que van afirmar en cada capbreu, augmentaren la superfície del mas cada vegada que el mercat de la terra els va ser propici. Incorporaren el mas Massot a la mateixa parròquia el 1500. I, al mateix temps, commutaren les prestacions proporcionals a la collita (tasca, braçatge i la tercera part de la calcatura) per censos fixos.

Tenir la condició de remença no era obstacle, en l'època moderna, per aconseguir augmentar el patrimoni. Ni tampoc reconèixer el pagament del cens dels tres sous cada 21 d'abril per a la redempció dels mals usos. En el cas de compra de parcel·les, «només» calia que en paguessin el lluïsm corresponent al senyor principal; i, si tenien terres per altres senyors, el dret de deseixida de mas. El senyor directe lloava aquesta adquisició i cobrava, segons el costum de Girona, el 20 % de la transacció. Per al senyor directe, el coneixement del mercat de la terra i el cobrament dels lluïsmes passava a ser objectiu prioritari de la renda. És clar que, per aquesta raó, el coneixement de les transaccions era un objectiu prioritari, i amb aquesta finalitat els batlles de sac, i els arrendataris dels drets feudosenyorials que obtenien la condició, prèvia subhasta pública, sovint per tres anys, eren els encarregats de la recaptació. Per als senyors directes, era una part significativa de la renda; per als batlles de sac (els Brascó ho eren a la parròquia de Borrassà per l'Almoina), els suposava rebre el batlliu (d'onze mesures del recaptat en rebien una), i per als arrendataris de drets (els Brascó actuaven com a fermances en l'arrendament del 1483 i com a princi-

pals el 1513, i el 1519 trobem «en Brascó de Borrassà»), els comportava una altra aportació a la renda a cobrar. Però també sabem que, tot i que els notaris fossin requerits en diferents ocasions a reclamar el nom del senyor directe, moltes vegades venedors i compradors deien no saber-ne el nom. L'estratègia de l'ocultació per no pagar el lluïsm també era real i ben viva.

Tenir la condició de remença no era obstacle per aconseguir augmentar el patrimoni

I la jurisdicció?

La jurisdicció no va ser objecte de discussió jurídica: es mantenia tal com era. Però el que es derivava de la jurisdicció, pel que fa als castells termenats, sí que va enfrontar pagesos i senyors. El cas emblemàtic fa referència a les obres, guaites i bades al castell, en cas que aquest, a canvi, es convertís en lloc de recollida dels vassalls del lloc. Passa, però, que sovint les obres a efectuar a les parts exteriors de la muralla van caure en desús, entre d'altres motius perquè els senyors deixaven de fer vida al castell, amb la qual cosa també deixava de ser operativa la bada. La Sentència arbitral de 1576 que posà fi a l'enfrontament entre els pagesos d'Arenys d'Empordà i el seu senyor,

Montserrat de Palol, especifica que els pagesos estaven obligats a fer obres al castell si ho tenien reconegut en el seu capbreu. I així, en el capbreu de 1577, dos pagesos, dels més forts del lloc, reconeixen haver de fer obres al castell. El capbreu és origen de rendes, origen de pagaments i, en aquest cas, recordatori de la jurisdicció del castell d'Arenys.

Per altra banda, també hi va haver moviments per alliberar-se de la jurisdicció baronial. El més important i significatiu de tots va ser el del comtat d'Empúries, amb l'assassinat del síndic de Castelló a Barcelona el 1628, que hi havia anat a defensar el dret de lluïció del comtat. En sabem massa poc, però posa de manifest que hi havia un moviment, que potser no era unànime, que tenia per objectiu revertir la jurisdicció. Malauradament, amb excepcions, com la de la baronia de Verges, la de Siurana o la de Monells, no hi havia un moviment, per part de la corona, que facilités la recuperació de dominis antigament reials. I això que l'alienació de les jurisdiccions reials ho va ser per venda a carta de gràcia, és a dir, amb la facultat de poder-ne recuperar la cessió. Però els braços eclesiàstic i reial van aconseguir que Ferran II, Carles I i Felip II no fessin efectiu el dret de recuperació. I el 1599 es va convertir en llei, de fet, capítol de cort, i es va prorrogar en les corts de 1702 i 1706. D'aquesta manera es tancava la porta a la reversió a la corona de viles i llocs. La jurisdicció baronial es mantenia. El rei no feia res per recuperar-la. Els pactes en corts tenien aquestes coses.

>> La vall de Mieres, un dels escenaris del conflicte remença i nucli de la segona revolta.